

"אל מלא רחמים" האחרון?

לורנס ויינבאום

Daniel Jonah Goldhagen,
Hitler's Willing Executioners
Ordinary Germans and the Holocaust.
New-York: Alfred Knopf, (1996), pp 222

שנאה מאורגנת, זוהי אחדות
גיון גיי צ'פמן

רובכם יודעים בוודאי מה זה אומר כשנאה גופות, או 500 או 1,000, מונחות זו ליד זו. להתגבר על דבר כזה, ובה בעת – חוץ מכמה מקרים יוצאי-דופן של חולשה אנושית – להישאר אנשים הגונים, זה מה שעושה אותנו לנוקשים... זהו [רצח היהודים] דף מפואר בהיסטוריה שלנו שמעולם עוד לא נכתב ולעולם לא יכתב.

היינריך מילר¹

חודשים אחדים לפני פרסום מחקרו של דניאל יונה גולדהגן, ולפני שעבודתו התפרסמה בציבור, ניהלתי ויכוח מר בשאלה עד כמה היו הגרמנים אחראים לשואה. בחילופי מכתבים נרגזים עם ג'וזף קרמיכל מכתב-העת היהודי-אמריקני Midstream, מחיתי בתוקף על טענתו של העורך כי יש לתלות את אשמת חורבנה של יהדות

¹ ד"ר לורנס ויינבאום הוא עמית מחקר בכיר ועורך במכון של הקונגרס היהודי העולמי בירושלים, וכותב קבוע בנתיב. כיום הוא עוסק בכתיבת ספר על חייהם של יהודי גרמניה בישראל (בשיתוף עם גדעון גריין וקולין מקפרסון).

¹ בהרצאה שנשא בפני מפקדי מחנות ריכוז ועוצבות מבצע של האס.אס. ב-4 באוקטובר 1943.

אירופה רק בהיטלר, ובהיטלר לבדו. וכך כתב קרמיכל:

אין להעלות על הדעת להאשים בשואה את האוכלוסייה הגרמנית, בתור שכו. השואה, אשר התחוללה בעת שחיילים גרמניים נקרעו לגזרים על-ידי הצבא האדום, הייתה באופן ברור ובסיסי מנוגדת לאינטרסים הגרמניים. היא עמדה גם בניגוד לאינטרסים הפוליטיים של המפלגה הנאצית. היא הייתה, למעשה, "אינטרס" של היטלר בלבד: הטירוף העיקרי שלו.

הלקח מ"ליל הבדולח" ברור: בהינתן האות על-ידי הממשל הנאצי החדש לפרוע ביהודים ולהורגם, דבר לא קרה, למעט בקרב המפלגה הנאצית. הגרמנים מן השורה לא נטלו חלק ב"משחק". זו הסיבה לכך שהיטלר השהה את התקפתו על היהודים עד שהשתלט על המדינה, אשר היא עצמה נאנסה על-ידי הנאצים תחת שלטונו חסר המצרים... ההוכחה היחידה לרשעותם של הגרמנים הייתה ביחסם הנוקשה לאחר המלחמה: נראה שהם סירבו להתרפס²...

פרסום מחקרו של גולדהגן, והמחלוקת הממשיכה להתנהל סביבו, מהווה אפוא התפתחות מבורכת עבורי, ועבור יהודים רבים הסבורים כמוני, שאחריותה הקיבוצית של גרמניה לשואה ברורה כשמש. מי לא יברך על תחמושת נוספת במאבק המתמשך נגד אלה המנסים לפטור את הגרמנים מאשמתם בהשמדת יהודי אירופה, או נגד אלה הטוענים, כמו שאהב לומר פרנץ יוזף שטראוס, הפוליטיקאי הבווארי שמת לא מכבר, כי "גרעין החברה הגרמנית נשאר טהור מבחינה מוסרית בכל השנים האפלות ההן".

עובדה היא, שפרסום ספרו של גולדהגן עורר ויכוח בינלאומי סוער על השואה, שמשך את תשומת לבו של העולם בשנה האחרונה, ואינו מראה עדיין סימני דעיכה. שלא כמו ויכוחים היסטוריים רבים, שהם נחלתם של היסטוריונים ומלומדים בלבד, זכה ספרו של גולדהגן לתשבחות ולגיויים כאחד מצד הציבור האינטלקטואלי הרחב. ואפשר גם לומר, ללא חשש מפני טענות סותרות, שההיסטוריוגרפיה של השואה לעולם לא תהיה עוד כפי שהייתה לפני פרסומו של ספר זה.

במרוצת חמישים השנים האחרונות הציעה ההיסטוריוגרפיה של השואה

² ראה את חליפת המכתבים המלאה במאמרי "נפש יהודי", נתיב 3/96, עמ' 56.

תיאוריות שונות בניסיון להסביר מה הניע את העם הגרמני להשמיד שישה מיליון יהודים, מהן המתקבלות על הדעת, אחרות פחות, ועד לתיאוריות מנוכחות. התיאוריות המקובלות ביותר היו "ציות עיוור לשלטונות", "ברוטליזציה", "ביורוקרטיזציה", "לחצים מצד חברים", וההסבר הנודע של חנה ארנדט – "הבנליות של הרשע".

במובן מסוים, הגרמנים נהנו מן המתרחש של ריבוי תיאוריות כאלה, המנסות להסביר את ההתנהגות "הסוטה" שלהם. רוצחי המונים אחרים לא זכו ליחס כזה. אמנם, את חוקרי השואה העסיקה מאז ומתמיד השאלה מה גרם לאומה תרבותית, שהוציאה מקרבה אחדים מגדולים היוצרים בהיסטוריה, להפוך את עורה ולבצע את הפשע הגדול ביותר בתולדות האנושות. עד פרסום ספרו של גולדהגן, רק מעטים העזו לטעון את המובן מאליו.

גולדהגן אינו מסכים לשום "תבונה מקובלת", שבאה לידי ביטוי בהיסטוריוגרפיה הנרחבת של השואה. הוא טוען שהגרמנים הרגו את היהודים מפני שרצו להרוג אותם, מפני ששנאו אותם – מאחר שחונכו על ברכי שנאת יהודים במשך מאות שנים. כבר מתחילה מנסה גולדהגן להסביר את העובדה שגרמנים רבים כל כך, והחברה הגרמנית בכללותה, היו מסוגלים לבצע רציחות המוניות משום שהאנטישמיות עוברת כחוט השני בכל אורך ההיסטוריה הגרמנית. הוא טובע אפילו מונח חדש לתיאור שנאת היהודים העתיקה בקרב הגרמנים: "אנטישמיות חסלנית", כפי שהוא מכנה אותה, הדוגלת בחיסולם הסופי, הפיזי, של היהודים. גולדהגן טוען שהחברה הגרמנית ראתה את היהודי, עוד זמן רב לפני עליית הנאצים לשלטון, כחידק על הגוף הגרמני, שגרמניה חייבת להשמידו אם ברצונה לשגשג.

כפי ששם הספר מלמד, "תלוינו מרצון של היטלר", אין הוא עוסק במדרג השלטון הגרמני שציווה על ההשמדה והשוד של העם היהודי, אלא דווקא באנשים שביצעו את ההוראה – המוציאים לפועל. ואכן, שמו של אדולף אייכמן מופיע בספר עב-כרס רק פעם אחת, וגם זה במאמר מוסגר. המחבר טוען שהמוציאים לפועל של השואה היו גרמנים מן השורה, מכל שכבות החברה, והיו מִדגם מייצג של המבוגרים הגרמניים. גרמנים אלה, שפעלו לפי פקודות, היו מוכנים ומזומנים (ואפילו נלהבים) להיות

תליינים מרצון של העם היהודי. "רצח יהודים היה בבחינת ערך 'משווה' נכבד", מצהיר גולדהגן, "הערך המשווה הגדול בגרמניה הנאצית, אשר מחק הבדלים שהיו מפרידים בדרך כלל בין גרמנים בעלי רקע, מקצוע והשקפות שונים". גולדהגן ממקד את תשומת-הלב במשהו שנדחק לשוליים פעם אחר פעם, דהיינו, שמספר הגרמנים שנטלו חלק פעיל בהשמדת יהודי אירופה היה עצום. למעשה, גולדהגן סבור שלפחות 100 אלף גרמנים נטלו חלק פעיל בשואה, וייתכן מאוד שמספרם עלה אפילו על חצי מיליון.



עוד טוען גולדהגן, שהשואה הייתה תוצאה של צירוף גורמים אחדים: עובדה, שהאנטישמיות הארטיסטית ביותר הגיעו לשלטון, והחליטו לממש את אמונתם הלכה למעשה ולהביא ל"פתרון הסופי" של השאלה היהודית באירופה. עובדה, שחלק ניכר בחברה הגרמנית, שהתייחס ליהודים כמושגים דומים, היה מוכן לתמוך בעקירתם מתוכו, והמצב המדיני והצבאי אפשר את הרציחות ההמוניות.

גולדהגן בוחר להתמקד בשלושה מחקרים, הנשענים בעיקר על הארכיון המרכזי (ה-Zentrale Stelle) בלודוויגסבורג, שבו שמורים המסמכים המתעדים את חקירות הממשל הפדרלי הגרמני בפשעי המלחמה הגרמניים. כריסטופר בראונינג היה בין הראשונים שבחנו מסמכים אלה, וממצאיו על גודו המשטרה 101 פורסמו ב-1992 בספר בשם Ordinary People.

במחקרו, שהיווה פריצת-דרך, ציין בראונינג, וגולדהגן מצטרף לדעתו, שהרוצחים לא נאלצו להשתתף במעשי הרצח, וכי מי שסירב (קומץ קטן) לא ספג כל עונש או מעשה תגמול. אולם, לדברי בראונינג, האנשים הרגילים והממוצעים של גודו 101, שהיו אחראים במישרין או בעקיפין לרציחתם של 80 אלף יהודים בערך במחוז לובלין (וביניהם בעיקר יהודים גרמניים שגורשו לשם, חלקם אפילו מהמבורג, העיר שממנה בא הגדוד) עשו זאת, לא בגלל שנאה תהומית כלשהי כלפי יהודים או כשאיפה קיבוצית לרצוח אותם, אלא בגלל לחצי החברים.

גולדהגן בחן את אותם הארכיונים, והוא דוחה את התיאוריה של בראונינג מכל וכול. הוא לא מצא כל הוכחות ללחצי חברים. נהפוך הוא, אנשי הגדוד רצחו את היהודים מפני שרצו לרצוח אותם, מפני

שנאו אותם. בעיני בראונינג היו אנשי גודו 101 "אנשים רגילים", ואילו בעיני גולדהגן הם היו "גרמנים רגילים". מה שברור הוא שרובם היו חברי המפלגה הנאצית, אולם לא אנשי SS. ואכן, גולדהגן מסרב בעקביות להשתמש בכינוי "נאצי" כדי לתאר "גרמני".

גולדהגן מבליט את העובדה שבהיס-טוריוגרפיה של השואה הושם דגש רב על "רצח המונים חרושתי". ואכן, התפיסה המקובלת של השואה מתמקדת בעיקר באושוויץ, שהפכה כמעט למילה נרדפת להשמדת יהודי אירופה, ולרצח-עם בדרך כלל. לעתים קרובות אומרים, למשל, שהשואה נבדלת ממקרים אחרים של רצח-עם בכך שהשתמשו בה באמצעים חרושתיים להשמדת הקורבנות, ורתמו לשם כך את המדע ואת הטכנולוגיה. אבל גולדהגן טוען שזה עניין של אמצעים יותר מאשר הניעה, ובתור שכזה אין לו כמעט שייכות לעניין.

ואמנם, יותר מ-40 אחוזים מקורבנות השואה לא נרצחו בבבתי החרושת הגדולים למוות סיטוני, אלא נטבחו ליד בורות ירי. גולדהגן מפנה את תשומת-לבנו לעובדה שהגרמנים לא רק רצחו את היהודים, אלא גם השפילו, עינו ושדדו אותם. בנקודה זו, רוב התיאוריות על "ציות לפקודות" כהסבר (שלא לומר "צידוק") להתנהגותם של הגרמנים בשואה מתנפצות כליל. אם אכן זה ההסבר, אפשר היה לצפות שהגרמנים ירצחו את היהודים באי-רצון ככל שיוכלו, ולא יענו אותם. זיכרונות אין ספור של ניצולים, ויומנים של אלה שהושמדו, מצביעים על כך שהגרמנים נהנו להתעלל ביהודים, ושהשפלה זו הייתה הכלל, ולא היוצא מהכלל. יתר על כן, עינויים אלה נמשכו כמעט עד הסוף, גם כשהיה ברור לחלוטין שגרמניה עומדת להתמוטט. גולדהגן מקדיש תשומת-לב ניכרת לצעדות המוות בימיו האחרונים של הרייך השלישי, וכן לעבודת הכפייה חסרת התכלית שהוטלה על היהודים, כדי לבסס את טענתו שהגרמנים יצאו מגדרם כדי לענות את היהודים לפני שהרגו אותם:

תליינים קרי-מזג ומכניים היו מסתפקים בהריגת קורבנותיהם. אנשים שהיו מתנגדים להריגה לא היו מענים תחילה... ולא היו מרבים סבל לפני ששמו קץ לייסוריהם. הגרמנים האלה לא היו רק בעלי תפקידים נטולי רגש או סולדים

ממלאכתם... ההנאה היחסית בהריגת יהודים לא הייתה הדבר היחיד שהבדיל אנשים אלה מאחרים. גם נכונותם להיראות לעיני אנשים אחרים, כולל האהובים עליהם, כתלייני-עם, חושפת את הסכמתם למעשיהם.

ואמנם, גולדהגן מפנה את תשומת-לבנו לעובדה, שחלק מהקצינים הגרמניים הביאו אפילו את נשותיהם לפולין. באחד הקטעים, המתאר את פעולותיו של גודו המשטרה 101, הוא מסביר:

אשתו של וולף נכחה במבצע ההריגה שערך כל הגדוד במיודיז'ץ ב-25 באוגוסט, ושמשך כל היום. איסוף היהודים מבתיהם וגירושם לכיכר השוק היו אולי מהמעשים האכזריים והמופקרים ביותר מכל המעשים שביצע גודו 101. האנשים השאירו מאות הרוגים יהודיים מוטלים ברחובות. המחזה בכיכר השוק היה אחד המבעיתים ביותר. חלק מהמעשים הבולטים ביותר היה שהגרמנים אילצו את היהודים לכרוע בשפיפה במשך שעות ארוכות בשמש היוקדת עד שרבים התעלפו, וירי בכל יהודי שניסה להזדקף במקומו... יריות אלה פגעו כמובן בילדים רבים, שהתקשו במיוחד להישאר ללא תנועה במצב קשה כל כך במשך שעות רבות. ה"היוויס" (עזרים-מתנדבים לגרמנים מאירופה המזרחית) וחלק מאנשי הזינדרמריה הגרמנית של מיודיז'ץ ניצלו את ההזדמנות לספק את תאוות ההתאכזרות שלהם. הם השתעשו בהלקאת יהודים בשוטים.

לא זו בלבד שגברת וולף הייתה שותפה לכל זה, אלא כמוה היו שם עוד נשים של אחדים מהגרמנים שהיו מוצבים במקום, וכן קבוצת אחיות של הצלב האדום הגרמני. גברת וולף נהגה כמקובל עליה, ונשאה עמה את שוט הרכיבה שלה, סמל השליטה. באותו היום עלה בידיה ובידי נשים גרמניות נוספות לראות במו עיניהן כיצד הגברים שלהן מטהרים את העולם מן האיום היהודי, כשהם הורגים אלף יהודים ומגרשים עשרת אלפים נוספים אל מותם. כך בילתה וולף ההרה את ירח-הדבש שלה.

גולדהגן מציין שרבים מהגברים חשבו שאין זה מקום הולם לאישה הרה.

חלק מהדיווחים האלה מלווים בצילומים מצמררים של העינויים והרצח, ואחד הגרמנים אפילו מודה כי אלה הועברו מיד ליד והוחלפו ביניהם בהתלהבות. גולדהגן אומר כי "זה מזכיר תיירים הקונים גלויות, או מבקשים עותקים מתמונות של חברים, שבהן נראים נופים ומראות נאים מטיול נחמד שנחרת בזיכרון".

אחד ההיבטים החשובים הוא ההתבוננות בהתנהגותם של הרוצחים כשלא היו בתפקיד: חייהם הפרטיים של התליינים. המוציאים לפועל לא היו רובוטים של רצח. הם היו בני-אדם שחיו חיים "מלאים", ולא את החיים הרזים, החד-ממדיים, המתוארים בדרך כלל בספרות השואה. היו להם יחסים חברתיים רבים ומורכבים, והם ביצעו מגוון רחב של משימות יומיומיות שגרתיות.

עובדה זו טעונה הדגשה חוזרת ונשנית. הגרמנים לא היו עכברי שדה. הם היו בני-אדם, עם תכונות אנוש, והחיים שלהם לא היו מוקדשים אך ורק לעבודתם. היו להם נשים, חברות ומשפחות, וכשלא עסקו ברצח יהודים ובעינויים, עסקו בפעילויות רגילות.

גולדהגן מציג את היחס של הגרמנים לבעלי-חיים מול יחסם ליהודים, ומצטט גם את הפקודות שלהם בקשר למניעת התעללות בבעלי-חיים:

יש לנקוט בצעדים תקיפים נגד התאכזרות בבעלי-חיים (Tierqualereien) ולדווח על כך לחטיבה... יש להקדיש תשומת-לב מיוחדת לבקר לבשר, מפני שדחיסתם לקרונות רכבת גרמה למותן של חיות רבות, ואספקת המזון הועמדה אפוא בסכנה.

וגולדהגן מציין:

העולם המוזר של הגרמנים בתקופה הנאצית הוליד את הניגוד הזה בין היחס הנאה שיש לתת לבעלי-חיים, לבין חוסר הרחמים וההתאכזרות שהופגנו כלפי היהודים.

גולדהגן מדגיש שכאשר הגרמנים הרגו פולנים (אגב, מספר קטן יחסית), ההבדל ניכר בהתנהגותם, והם אפילו התחרטו על כך. אחד הרוצחים מספר שאחד מקציניו בכה אחרי הריגה של פחות ממאה פולנים (כתגמול על התקפת פרטיזנים שבה נהרג

גרמני אחד). אולם, אותו קצין לא הזדעזע כלל מרצח של 20 אלף יהודים.

חלק ממבקרו של גולדהגן תקפו אותו בטענה, שהוא מתעלם מגורלם של קורבנות לא-יהודיים ואינו מגלה רגישות למצוקתם. אין זה נכון כלל. גולדהגן רק מציין שכאשר הרגו פולנים, לא נהגו הגרמנים כלל מתוך תחושת התפרקות בלתי-מרוסנת. היו הבדלים כמותיים ואיכותיים בין היחס כלפי היהודים לבין היחס לבני עמים אחרים, גם לאלה שסבלו קשות, כמו הפולנים. במקרים אלה לא היו הגרמנים שבוים ברעיון שהם מחסלים נגיף העלול לקטול אותם אם לא יושמד כליל. המספרים מדברים בעד עצמם. הפולנים אומרים לעתים קרובות (ובצדק) ש"כמעט לא הייתה משפחה פולנית שלא איבדה משהו". מובן מאליו שבין היהודים שניצלו כמעט לא היה איש שלא איבד את כל משפחתו. מזעזע לגלות שעד היום יש יהודים המסרבים להבין זאת, ומתעקשים למהול ולדלל את משמעותה של השואה על-ידי בלבול בינה לבין היחס כלפי הפולנים, כלפי שבויי מלחמה סובייטיים, כלפי הקומוניסטים ואפילו ההומוסקסואלים.

★

לזו התזה של גולדהגן הוא התפיסה ש"אנטישמיות של השמדה", שחלחלה בחברה הגרמנית במשך דורות רבים, הבדילה אותה מן האנטישמיות בארצות אחרות. המשטר הנאצי רתם, למעשה, את השנאה הזאת לצרכיו בצורה שמשטרים גרמניים אחרים לא נהגו. במילים אחרות, הנאצים סיפקו מסגרת ונימוקים אידיאולוגיים לפעולה על סמך אמונות נפוצות אלה.

בדיונו באנטישמיות הגרמנית פוסע גולדהגן על קרקע מסוכנת. אין ספק שגרמניה הייתה אנטישמית, אבל כמוה הייתה כמעט כל אירופה. העובדה שהאנטישמיות בגרמניה הייתה מושרשת היטב, ושלגרמנים רבים היו השקפות אנטי-יהודיות, אינה מוטלת בספק. אבל האם האנטישמיות שלהם הייתה עמוקה יותר מאשר במדינות אחרות? בנקודה זו רחוק גולדהגן מלשכנע. התנאים שבהם חיו היהודים בגרמניה, במידה שהצליחו בהשתלבותם בחברה הגרמנית, למרות העוינות המושרשת של רוב האוכלוסייה הלא-יהודית, מעוררים ספקות רציניים. אי אפשר להתעלם מנאמנותם של יהודי גרמניה לחברה הגרמנית, וגם אי אפשר

להתעלם מתרומתם של היהודים למחשבה הפוליטית הגרמנית, בייחוד בגרמניה הקיסרית, אחרי האמנסיפציה. כפי שציין אריך קאהלר:

אנו מוצאים את היהודים מזינים את מקורות שלושת הזרמים העיקריים של החיים הפוליטיים בגרמניה במאה שעברה: הליברליזם, השמרנות והסוציאליזם.

גם אם נתחשב בזמן הרב שחלף, ובנטייה להתייחס לעבר בנוסטלגיה, הרי רובו המכריע של היהודים, שחיו בגרמניה שלפני הנאצים, אינם זוכרים שהעוינות כלפיהם הייתה גדולה יותר מאשר כלפי יהודים שחיו בארצות אחרות באירופה, ולעתים קרובות הייתה פחותה במידה ניכרת. ודאי שאין זה מקרה שאפילו 60 שנה אחרי שיצאו את גרמניה, רבים מהם חשים עדיין זיקה בלתי-מוסברת, ואפילו מטפיזית, ל"היימט". בשנת 1880 כתב לודוויג במברגר:

היהודים לא התקרבו לשום עם אחר כפי שהתקרבו לגרמנים. הם "התגרמנו" לא רק על אדמת גרמניה, אלא גם הרחק מעבר לגבולותיה... ישנה בוודאי הקבלה בנטיות הבסיסיות [של שני העמים] שגרמה לכך שגרמניה וכל דבר גרמני משכו כל-כך את היהודים, והפכו את היהודים למרכיב מפרה כל-כך בתרבות הגרמנית.

גולדהגן נוטה להתעלם מהגרמנים שגילו אהדה ליהודים, ומחפש תמיד את האנטישמי האורב מתחת לקליפה החיצונית של כל גרמני שהפגין אהדה ליהודים או התנגדות לנאצים. אבל, ההיסטוריה מעורפלת הרבה יותר מזה. אפילו ניטשה, ש"הופקע" לאחר מכן על-ידי הנאצים, רחש ליהודים הערכה רבה כל-כך, עד שהטיף לזיווג בין האצולה הפרוסית לאינטליגנציה היהודית כצעד רצוי להאצת התפתחותו של "האדם העליון". יתר על כן, ניטשה זקף לזכות יהדות ימי-הביניים את שימור הרצינווליסם החלני עבור המערב. קשה לומר שזוהי גישה של "אנטישמיות חסלנית".

לפיכך, מן הראוי לנהוג זהירות רבה כאשר מסיקים מסקנות גורפות על האנטישמיות בגרמניה. בסוף המאה שעברה יכלו יהודים רבים להצביע על רוסיה, או אולי אפילו על צרפת, כחממות אנטישמיות גרועות יותר מגרמניה. עובדה היא, שבקהילות היהודיות במזרח אירופה שררו רגשות פרו-גרמניים עזים במיוחד.

אילו הייתה האנטישמיות הגרמנית נפוצה ורעילה, כשם שטוען גולדהגן, הייתה זו תופעה שלא שמו אליה לב, או שיהודים רבים בגרמניה ומחוצה לה לא השגיחו בה. לכל הפחות הייתה זו תופעה "בהקשר מסוים". קשה מאוד לומר זאת על האנטישמיות ששררה בארצות רבות אחרות, ובעיקר ברוסיה, ברומניה, בפולין ובצרפת. יש לציין, שהיהודים היגרו במספרים גדולים מאוד מרוסיה הצארית, ולא מעטים מביניהם פנו לגרמניה. מובן מאליו שבמבט לאחור, ובזווית-ראייה היסטורית, אפשר לומר שהם נפלו מן הפח אל הפחת.

★

אולם גולדהגן מפגין לעתים נטייה טורדנית שלא להזכיר עובדות העלויות לחבל בטיעונו. זו, אמנם, שיטה מקובלת אצל עורך-דין בבית-המשפט, אך אין להשלים עמה בעבודה המתיימרת להיות מדעית. ואכן, בספר אין כמעט זכר לעובדה כלשהי שתוליד את הקורא למסקנה שלמטבע יש גם צד שני.

יתר על כן, לעתים רצוי אמנם שהאמונות תהיינה מוצקות, ושהצגתן תיעשה בעוצמה ומתוך שכנוע. אבל, גולדהגן מפגין מידה מסוימת של יוהרה, שאינה מחבבת אותו כלל על אנשי אקדמיה אחרים, אם כי נראה שהיא לא גרעה מהפופולריות שלו בציבור הרחב, ואולי אפילו חיזקה אותה. מובן מאליו שהתהילה והעושר, שלהם זכה המלומד הצעיר בעקבות ספרו, לא קנו לו ידידים בקרב מומחי שואה מבוגרים יותר, שעבודותיהם לא זכו למשהו המתקרב אפילו להצלחת ספרו של גולדהגן.

הביטחון העצמי של גולדהגן גובל ביוהרה. ככלות הכול, הוא משליך, בהינף-עט כמעט, את כל מטען המלמדות של מלומדים רציניים רבים אל פח האשפה של ההיסטוריה. עובדה היא שגם אם מסכימים עם כל ממצאיו של גולדהגן, קשה להאמין שאפשר לסכם אירוע מורכב ונורא כמו השואה בגישה חד-סיבתית. אפשר אמנם להסתייג מאמיתותן של תיאוריות שונות שהועלו במטרה להסביר את השמדתו של העם היהודי, אבל יש להלך בזהירות (שלא לדבר על צניעות) גדולה הרבה יותר מכפי שמגלה גולדהגן.

מטבע האדם שהוא מחפש תשובה פשוטה להסברת תופעות מורכבות. ספרו של גולדהגן, על אף מעלותיו המדעיות,

הוא דוגמה קלאסית לכך. אולם בצורה מעוותת כלשהי, יש מי שעלול לנצל את עצם פשטותה של התזה של גולדהגן כדי למחול לגרמנים על עוונם. אם אכן שנאת הגרמנים ליהודים הייתה פתולוגית כל-כך, משתמע מכאן שהרצח היה מוכתב מראש. ואם כך הדבר, ספק אם צריך בכלל להאשים אותם. אם הגרמנים פעלו כמו רובוטים, משועבדים לאופיים הלאומי, אי-אפשר להאשים אותם בטבח יותר מכפי שאפשר להאשים חיית-טרף על שהיא משטעת לגזרים חיה חלשה יותר.

למרות הביטחון העצמי של המחבר, ישנם בעבודתו מספר "חורים" גדולים. היכן, למשל, האוסטרים בכל התמונה הזאת? רבים יטענו כי האנטישמיות האוסטרית, שהושפעה במידה רבה מהקתוליות, הייתה ארסית הרבה יותר מהאנטישמיות במחוזותיה הלא-קתוליים של גרמניה. בהתמקדו רק בגרמנים מנציח גולדהגן, ואני משוכנע שלא במתכוון, את ה-lebenleuge האוסטרי. כידוע, ייצוגם של האוסטרים במפלגה הנאצית, ובמדרג של מחנות המוות, היה גדול יחסית. אפשר לקוות שספרו של גולדהגן לא ישמש בידי לא-גרמנים שונים, לאורכה של אירופה ולרוחבה (ואנו יודעים מי הם), כעין אליבי שיגרע מכובד אשמתם. לולא הגרמנים לא הייתה שואה, אבל אין ספק שהיא הייתה בהיקף קטן יותר אילו לא השתתפותם הנלהבת של לא-גרמנים רבים, שעטו על ההזדמנות לחסל את שכניהם היהודים ולהתעשר תוך כדי כך.³

★

³ בעוד שאלפרד קנופף יודע אולי למכור ספרים, ואף למכור אותם יפה, עריכה איננה, כפי הנראה, הצד החזק שלו. מדגימים עובדה זאת היטב המשפטים הבאים:

Because there were other people who did not treat Jews as Germans did, and because, as I have shown, it is clear that the actions of the German perpetrators cannot be explained by non-cognitive structural features, when investigating different (national) groups of perpetrators, it is necessary to eschew explanations that in a reductionist fashion attribute complex and highly variable actions to structural factors or allegedly universalistic social physiological processes; the task, then is to specify what combination of cognitive and situational factors brought the perpetrators, whatever their identities were, to contribute to the Holocaust in all of the ways that they did.

לא לעתים קרובות ספרים שנכתבו בסגנון כזה מטפסים ועולים לצמרת רשימת הלהיטים של ניו-יורק טיימס, ושאררים שם שבוע אחרי שבוע.

אין שום סיבה שבעולם מדוע אי-אפשר יהיה להציג את התיאוריה של גולדהגן בצורה מובנת יותר וב-200 עמודים פחות, בלי חלק ניכר מהניסוחים הסוציולוגיים המעורפלים החוזרים על עצמם, שהם אחדים מסימני ההיכר של כרך עב-כרס זה. למעשה, מתעורר ספק אם רובם המכריע של קוני הספר, או אפילו מיעוט קטן מהם (ובייחוד אלה שעשו אותו לנושא שיחה במסיבות קוקטייל), קראו אותו בכלל מתחילתו ועד סופו. כנראה שמרק טויין חשב על גולדהגן כשכתב כי "יצירה קלסית היא משהו שכל אחד רוצה לקרוא, אבל איש לא קרא". אפשר רק לקוות שיום אחד תפורסם מהדורה מקוצרת, לתועלתם של אנשים שפשוט אינם מסוגלים לשרך את רגליהם דרך יותר מ-600 עמודי ספר. יתר על כן, חלק ניכר מהמידע הכלול בהערות השוליים, שהן קריאת חובה, צריך היה להיכלל בגוף הספר.

אולם ספרו של גולדהגן, יהיו אשר יהיו ליקוייו, מהווה בסיס מדעי מוצק לכל מי שטען עד כה שכל העם הגרמני אחראי לשואה, ולא רק איזו כנופייה קטנה של נאצים קנאים.

גולדהגן מוכיח מעל לכל ספק כי הרוצחים היו, למעשה, חתך של החברה הגרמנית. הם באו מכל מעמד ומכל אזור כמעט. חשובה ביותר קביעתו הבהירה וההחלטית של גולדהגן, כתשובה לטוענים שהכריחו אותם להרוג יהודים וכמענה להגנה הראויה לשמצה של אייכמן, כי "איש מעולם לא הוצא להורג ולא נשלח למחנה ריכוז מפני שסירב להרוג יהודים".

בלי קשר לשאלה אם הספר אכן מייצג גישה חדשה לחלוטין או שאין הוא אלא צורך על ההיסטוריוגרפיה הקיימת, בצדק או שלא בצדק, העובדה שהספר עורר הדים כפי שעורר, בייחוד בגרמניה, משמעה שיש לראות בו תרומה משמעותית בתחום זה. לפעמים צריך להשקיף מעבר לספר עצמו, ולבחון את השפעתו. ייתכן שכאן ראוי המו"ל, אלפרד קנופף, למלוא האשראי, גם לאחר העריכה המרושלת. לו היה הספר מופיע תחת חותמם של בתי-הוצאה מדעיים רבים אחרים, יש להניח שלא היה מחולל את הסערה כפי שחולל.

אבוי, אבל מסקנותיו הגורפות של גולדהגן, בקשר לחברה הגרמנית בימינו, משאירות את הקורא עם טעם מר מאוד בפה. במה שניתן להגדיר רק כביטוי חלקלק בצורה בלתי רגילה של "פוליטיקלי קורקט", יוצא גולדהגן

מגדרו כדי להעניק לגרמנים בני ימינו תעודת בריאות, ולהכריז שהם נרפאו מהנגיף האנטישמי. תמהני אם גולדהגן האמין למה שכתב. ואמנם, אחרי שטרם כל-כך להחזיר לראשם של קוראיו את התכונות הייחודיות של שנתא היהודים בגרמניה, קשה לבלוע את המסקנות הנזכרות. אם מקבלים ולו רק חלק מהתזה של גולדהגן בקשר למרכיב הפתולוגי כמעט של "האנטישמיות החסלנית" של הגרמנים, אי אפשר להאמין שחמישים שנה בלבד אחרי הפשע, בלי קשר ל"מאמצי החינוך מחדש" הדמוקרטיים, הגרמנים נתרפאו לחלוטין, והם "בדיוק כמונו, האמריקנים". אולי החולה מת, אבל הוא נרפא מהמחלה...

בשנת 1963, נוכח ההתפיסות המהירה בין מדינת-ישראל לגרמניה, כתב דוד וודווינסקי, משרידי גטו ורשה, את הדברים הבאים:

אני חושב שזוהי מנטליות גלותית, התסביך העמוק הזה שמנהיגים יהודיים רבים סובלים ממנו, ומקבלים בהכנעה כל מה שבא מצד בעלי הכוח בעולם, והוא המונח ביסוד התפיסה המזיקה ביותר שהשתררה בחברה האנושית בימינו: קבלתה המיידית של גרמניה כשווה לאומות אחרות, בלויית פטור מלא מעונש על פשעיה נגד האנושות.

השנה היא שנת העשרים למרד גטו ורשה. ארגונים יהודיים באמריקה, בישראל ובמקומות אחרים בעולם יקיימו עצרות זיכרון המוניות לסמל של האסון הגדול שנפל בגורלו של עם. מנהיגים יהודיים, אותם המנהיגים שלוחצים עכשיו את ידיהם של הפושעים שהיו אחראים לטרגדיה, יעלו על הדוכנים באספות הפומביות השונות, ובקול כבוש יכריזו על צערם הגדול ועל אבלם הכבד על ששת המיליונים שמתו. ולמחרת היום, אחרי שהזכירו את המתים "הקדושים", הם יסעו לגרמניה, יגנו על הנוער הגרמני "החף מפשע", יקדמו בברכה נציגים גרמניים במוסדות לימוד יהודיים, וידברו בשם המחילה האלוהית.

אני חושב על היהודי הממוצע, על הגברים, הנשים והילדים היהודיים, שהושפלו ונרצחו בשל פשע היותם יהודים, ואני חש חובה לדבר בשמם. אני יודע שאם היה קולם נשמע, קולם של קורבנות גטו ורשה היה זועק לשמיים

נוכח חילול זיכרם בכל טקס רשמי, בכל אזכרה הנערכת לנשמותיהם, והיו משתיקים את קולות הדוברים הצדקניים. לאחר שלחמתי ורעבתי ושתתי דם ביחד אתם במשך יותר משלוש שנים, יש לי הזכות לדבר בשמם ולהכריז באוזני כל הנאספים בטקסים חגיגיים, עם נרות דלוקים: איננו רוצים את האזכרות שלכם! אנחנו, שאפילו אין לנו קברים כדי לנוח בהם בשלום – איננו זקוקים לדמעותיכם הזולגות בקלות ולמילותיכם המייבבות. דמנו עדיין מרווה את אדמתן של אינספור ארצות באירופה. עצמותינו מפרות את שדותיהם של הגרועים שבאויבי העם היהודי. ואתם שכתם כל-כך מהר... כל-כך מהר. הניחו לנו לנפשנו. איננו זקוקים לתפילותיכם ולברכותיכם. נשמותינו המשוטטות בחלל עדיין לא מצאו לחן מנוחה. יום אחד אולי יקום דור חדש וטהור שיזכור את סבלנו ויאמר לזכרנו את "אל מלא רחמים" האחרון.

אבל ייתכן שפרסום מחקרו של דניאל גולדהגן, ככל שהתזה שלו אינה מושלמת, הוא סימן שהדור הטהור החדש מתבגר לאיטו. ■